

političkom životu Bosne i Hercegovine, gdje je i Sabor bio utemeljen na konfesionalnom principu. No, nije riječ samo o nemogućnosti cjelovite primjene navedenih političkih termina za objašnjenje bosansko-hercegovačkih prilika početkom XX. stoljeća. Ocjenama o nacionalnoj isključivosti, prisutnosti frankovačkih ideja i radikalizmu, proskribirana je politička pozicija vrhbosanskog ordinarijata na čelu s nadbiskupom Stadlerom, čije su zasluge za promicanje interesa hrvatskoga nacionalnoga korpusa u Bosni i Hercegovini neprijeporne. Držim da bi upravo to trebao biti temeljni kriterij prosudbe uloge glavnih čimbenika u kulturnom, vjerskom i nacionalno-političkom životu bosansko-hercegovačkih Hrvata u vrijeme austrougarske uprave. Uostalom, međunacionalna i međukonfesionalna tolerancija uvijek su na tlu Bosne i Hercegovine imale Janusovo lice, o čemu svjedoči tragedija hrvatskog pučanstva u prošlom, a posebice u ovom ratu, u kojem se devastirana Bosna Srebrena našla pred zaista najvećom prijetnjom u svojoj povijesti — da ostane samo tužno svjedočanstvo o nekadašnjoj hrvatskoj prisutnosti na ovim prostorima.

Unatoč objektivnim na neke ocjene Marka Karamatića, napose o političkoj poziciji vrhbosanskog ordinarijata, smatram da je njegovo djelo u cijelosti ispunilo svoju glavnu zadaću obuhvatnog prikaza života i rada franjevačke provincije Bosne Srebrene u razdoblju od 1878. do 1914. godine, a znatnim dijelom i povijesti bosanskih Hrvata na povijesnoj prekretnici prijelaza iz turskog u europsko razdoblje. Djelo odlikuje objektivni pristup, jer sve bitne probleme u svezi s djelovanjem franjevačke provincije Bosne Srebrene autor razmatra na temelju relevantne literature, arhivske građe i objavljenih izvora. Stoga ono obogaćuje povijesne spoznaje i vrijedan je prinos za svako buduće bavljenje tim problemom.

Zoran Grijak

CHARLES JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi — Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Globus, Zagreb, 1992., 339 str.

Pojavom djela američkog povjesničara Charlesa Jelavicha pod nazivom *Južnoslavenski nacionalizmi*, izvorno tiskanog 1990. u SAD, popunjena je praznina u proučavanju razvoja nacionalnih ideja do 1914. na tlu južnoslavenskih naroda. Autor je odgovore na brojna pitanja osjetljivih odnosa između Južnih Slavena potražio na području prosvjetnog sustava. I to s potpunim pravom jer su sadržaji udžbenika oduvijek bili obilježje nacionalnih kultura, običaja i politike. Važno je istaknuti da do sada nitko nije na ovako temeljit način proučio historijski problem utjecaja školskih modela i programa na razvitak nacionalne svijesti niza pokoljenja do nastanka Kraljevine SHS.

U predgovoru (11-16) autor iznosi težište svoga rada: ustanovljuje udio spoznaja hrvatskih, srpskih i slovenskih učenika o drugim južnoslavenskim narodima, obilježuje odnose individualnih cjelina naspram »jugoslavenske« ideje (za autora riječ je o ideji koja je u zbilji nebulozno shvaćanje, 12), te naznačuje koliki je bio stupanj stjecanja saznanja o krajnjim posljedicama školskog utjecaja pri stvaranju nove jugoslavenske države. Opsežnost istraživanja pokazuje popis od 350 proučenih gramatičkih, književnih, povijesnih i zemljopisnih

pisnih udžbenika za osnovne i srednje škole koji su bili u upotrebi do pre-vrata nastalog poslije prvoga svjetskog rata (bibliografski podaci, 300-331). Pored toga autor se poslužio i brojnim drugim izvorima i pomagalicama poput kalendara, izvješća te školskih glasila.

Predmet istraživanja svojstava južnoslavenskih nacionalizama okosnica je dje-la. Povijesne silnice nacionalnih pitanja odlučivale su o sudbinama narodnih zajednica, političkim slobodama, vrstama uređenja i veličini državnih orga-nizacija. Analizom problema nacionalizma otkriva se više dimenzija. U Jela-vichevu slučaju dobiva se podrobna usporedba triju različitih južnoslavenskih nacionalizama. Svaki od tri navedena nacionalizma odraz je specifičnoga na-cionalno-individualnog nazora o konstituiranju jedinstvenoga političkog naroda.

Jelavich je smatrao važnim prije samog prelaska na istraživanje sadržaja udžbenika i obrazovnih sustava predočiti historijat južnoslavenskog pitanja (19-48). Pri tome je naglasio ukrštajuće elemente, to jest one čimbenike koji su dopuštali da postoje određeni preduvjeti za razmišljanje o područjima za-jedničkog djelovanja Južnih Slavena. Za ovaj dio knjige izdvojio bih neke pri-mjedbe. Strossmayer je naslovljen kao đakovački nadbiskup, premda je bio samo biskup(29). Nepouzdanim mi se čini statistički pregled za 1910. godinu koji bi trebao dati uvid o ukupnom broju Hrvata, Srba i Slovenaca uoči prvoga svjetskog rata (19-20). Kao prvo, autor nije pružio nikakvu bilješku odakle mu podaci pa nije moguće provjeriti pravo stanje stvari. Pri zbraja-nju srpskog stanovništva Jelavich navodi 150.000 (?) Srba napućenih u Makedoniji i staroj Srbiji a pridruženih 1913. srpskoj kraljevini. Osim toga, pridodano je i 200.000 stanovnika nezavisne Kraljevine Crne Gore koji se u 19. st., prema autoru, smatraju Srbima. Kod prikaza Hrvata Jelavich nije uzео u obzir iseljene Hrvate, čime je njihov ukupni broj znatno umanjen. Zbunjuje činjenica da je izraz manjine (u statističkom smislu) konkretno upotrijebljen jedino kod Hrvata u BiH, dok je drugdje izbjegnuto točno apostrofiranje. Ukoliko je autor odlučio spominjati povijesna područja, onda začuđuje ne-dostatak potpunog prikaza. Dakle, ne samo doba neovisne hrvatske države od 910. do 1102. godine (dijelovi današnje Hrvatske, Slavonija, Dalmacija, BiH), nego i kasnija razdoblja u kojima se formira hrvatski teritorij s krajnjim definiranjem u čl. 59-67. Hrvatsko-ugarske nagodbe (bez BiH, ali s dijelovi-ma današnje Crne Gore — Boka kotorska i Vojvodine). Na ovome mjestu spo-menuo bih da se u tekstu nalaze određene generalizacije koje stvaraju po-mutnju. Na primjer, spominje se svojanje i Srba i Hrvata dalmatinske i du-brovačke književnosti (259). Ovakva tvrdnja dovodi u sumnju nacionalnu pripadnost Dalmacije i Dubrovnika. Znanstvena analiza očevitno dokazuje hrvat-ski jezični i nacionalni kontinuitet spomenutih područja. Nepravilan je poku-saj uspoređivanja povijesnog i etničkog prava kod Hrvata i Srba jer argu-mentacija nije istovjetna (261-262). Za autora, Hrvati su dokazivali pravo nad Vojnom krajinom upotrebljavajući iste dokaze kao i Srbi u slučaju Ko-sova. Na taj način Hrvati »osporavaju Srbima etničke pretenzije na ove kra-jeve (Vojna krajina)«. Namjera autora uopće nije jasna jer statistički podaci iz druge polovice 19. st. pokazuju prisutnost hrvatske većine na području Vojne krajine.

Djelo na kritički način baca svjetlo na heterogene poglede južnoslavenskih nacija (nisu uzeti u obzir Crnogorci koji žive u samostalnoj državi) prema nadnacionalnoj jugoslavenskoj ideji. Podrobno istraživši odgojne sustave (48-74), književne tradicije (74-144), ulogu zemljopisnog (141-179) i povijes-noga nastavnog predmeta (179-240), Jelavich je vjerodostojno prikazao čitao-cu kakve su obavijesti nudile školske knjige triju južnoslavenskih naroda.

Srbijanski primjer prosvjećivanja iznosi na vidjelo obrazac agresivnoga na-cionalnog egoizma. Sve su stvari određene kroz isključivi nacionalni interes,

pri čemu ne postoji ograničenje na legalno područje Srbije, već se mjesto za akciju traži u tuđim zemljama. Potraga za srpskim identitetom uključivala je niz elemenata: jezičnih, povijesnih, etničkih, geografskih i konfesionalnih čiji je izbor ovisio o određenom trenutku i prostoru. Pokoljenja srpskih učnika sustavno su crpla znanja o granicama »srpstva« koja su im predočena u školskim knjigama. Ta činjenica pokazuje kako je izvršena priprema za osvajanja, jer su jedino ratovi bili pojave koje su mogle određivati nove izgledne granice. Jelavičovo istraživanje dokazuje kako u srpskom prosvjetnom sustavu sve do 1912. godine nije bilo mjesta za jugoslavenski naziv (54). No, i u tom trenutku uvjetovanom dolaskom rata, srpsko taktiziranje s jugoslavenskom idejom ne potječe iz težnje za ravnopravnom južnoslavenskom zajednicom nego nastaje zbog isključive nakane vlastite prevlasti.

Hrvatski odgojni sustav odvijao se u vremenu kontinuirane borbe za veće nacionalne slobode i poštivanje državnopravnog kontinuiteta. Sadržaj raznih udžbenika, koje je Jelavič putem brojnih izvadaکا iscrpno predočio, pokazivali su u velikoj mjeri prisutnost ideje povezivanja južnoslavenskih naroda na području Trojedne kraljevine i BiH. S jedne strane, autor je ukazao na vjernost prema hrvatskim vrijednostima, ali isto tako i sklonost naspram južnoslavenske suradnje. Temeljitom analizom tekstova Jelavič je zaključio da je većina hrvatskih autora pristajala uz koncept kulturnog jedinstva Južnih Slavena (113). Pri tome, hrvatski je cilj ujedinjenje hrvatskih zemalja habsburškog carstva u jedinstvenu političku cjelinu, a južnoslavenska ideja bila je sredstvo za teritorijalno i jezično jedinstvo Hrvatske te ni po čemu nije značilo podređenost hrvatstva (133 i 258).

Najslikovitije dijelove knjige predstavljaju usporedbe između srpskih i hrvatskih tekstova. Srpski udžbenici poznaju jedino srpski jezik, zemlje i kulturu, dok je u hrvatskim školskim knjigama prisutna očita sklonost prema opisanju srpske prošlosti i kulture. I ne samo to, srpski tekstovi krnje ili pak posve poriču hrvatsko nacionalno biće i tekovine, za razliku od stanja u Trojednoj Kraljevini, gdje postoji hrvatski ili srpski jezik, upotreba cirilice i zamjetna zastupljenost srpske povijesti i književnosti. Komparacije upućuju na posve različite sadržaje razumijevanja vlastitoga i tuđega nacionalnog sustava.

Slovenski udžbenici odražavali su osjećaje pune lojalnosti prema habsburškoj dinastiji (240-257). Po svojem pristupu nisu zanemarivali južnoslavenske narode, no ne može se prema Jelaviču kazati da su zbog toga davali potporu jugoslavenskoj ideji. I kod Slovenaca je samostalna nacionalna misao došla do izražaja, a zbog povijesnog razvoja u kojemu nije bilo elemenata historijske individualnosti uloga jezika preuzela je najveću ulogu u ostvarivanju posebnog identiteta.

U zaključku (257-271) autor sumira svoj rad kroz dimenziju postanka i prihvaćanja jugoslavenske države. Prethodni idilični »južnoslavenski« poticaji rasplinjuju se u prisilnom unitarizmu koji ne poznaje ravnopravnost raznovrsnih povijesno izgrađenih cjelina. Razvoj zasebnih južnoslavenskih nacija nije prekinut: ostaje prisutna uloga nacije kao osnovne jedinice unutar koje se definiraju i razrješavaju problemi zajednice.

Stjepan Matković